

เทวดาอารักษ์เมืองสาครบุรี : เจว็ดไม้ที่ศาลเจ้าปูนเถ้ากง ต.ท่าฉลอม จ.สมุทรสาคร
GUARDIAN DEITIES OF SAKHON BURI CITY: CARVED WOODEN TABLETS AT PUN TAO
KONG SHRINE OF THA CHALOM COMMUNITY SAMUT SAKHON PROVINCE

ประภัสสร ชูวิเชียร* PRAPHAT CHUVICHEAN*

บทคัดย่อ

ศาลเจ้าปูนเถ้ากงที่ชุมชนท่าฉลอม จ.สมุทรสาคร เก็บรักษาเจว็ดไม้จำนวน 6 แผ่นที่จำหลักภาพเทวดาทรงเครื่องศิลปะไทยเอาไว้ ซึ่งเจว็ดดังกล่าวมีรูปแบบศิลปกรรมที่เก่าแก่และไม่มีเอกสารใดเคยระบุถึงมาก่อน บทความนี้มีจุดประสงค์ที่จะศึกษารูปแบบศิลปะ กำหนดอายุและตีความทางประติมานวิทยาเจว็ดรูปเทวดาเหล่านี้เพื่อทราบถึงอายุสมัยทางศิลปกรรมและความหมายที่อาจสอดคล้องกับประวัติความเป็นมาของเมืองสมุทรสาครในสมัยโบราณ โดยจากการวิเคราะห์พบว่าเป็นศิลปะสมัยอยุธยาตอนกลางถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย (ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 21-24) มีลักษณะทางประติมานวิทยาของเทพผู้ปกป้องรักษา ที่ชัดเจนที่สุดคือเจว็ดภาพเทวดาขึ้นกซึ่งน่าจะหมายถึงพระกาฬไชยศรีทรงนกแสกซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มเทพเจ้าหลักเมืองของไทยโบราณ เจว็ดเหล่านี้อาจอัญเชิญมาจากบ้านท่าจีนซึ่งเป็นศูนย์กลางชุมชนเดิมจึงน่าจะมีสถานะเป็นรูปของเทวดาอารักษ์เมืองสาครบุรี (ชื่อเก่าของเมืองสมุทรสาคร) และเป็นหลักฐานร่วมสมัยกับการตั้งเมืองในสมัยอยุธยาตอนกลางเมื่อพุทธศตวรรษที่ 21 ก่อนการย้ายมายังท่าฉลอมและฝั่งมหาชัยในสมัยรัตนโกสินทร์หลังพุทธศตวรรษที่ 25 ลงมา

คำสำคัญ : เจว็ด/ เทพเจ้าหลักเมือง/ ศิลปะอยุธยา/ สมุทรสาคร/ ศาลเจ้าปูนเถ้ากง

* รองศาสตราจารย์ ดร., ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร, chuvichean_p@su.ac.

* Associate Professor Dr., Department of Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University, chuvichean_p@su.ac.

Received 25/12/68 Revised 23/02/69 Accepted 16/03/69

Abstract

At the Pun Tao Kong Shrine in the Tha Chalom community of Samut Sakhon Province, six Jawets (sacred wooden tablets) depicting deities dressed in traditional Thai attire are preserved with no referring documentation. This article aims to study on artistic forms, dating and iconography of these wooden tablets which will relate to the history of Samut Sakhon City in ancient times. The results of analysis suggest their age from the mid-Ayutthaya to the late Ayutthaya periods (about mid 16th to mid 18th century AD). The iconographic significance of these Jawets can be determined as the guardian deities. The most obvious example is the Jawet depicting a deity riding a bird, likely referring to Phra Kan Chai Si, one of the groups of ancient Thai city guardian deities. All of the Jawets were probably brought from Ban Tha Chin, the original community center, and thus likely represent the former city guardian deities. They are contemporary with the establishment of Sakhon Buri (former name of Samut Sakhon) in the Middle Ayutthaya period at mid of 16 thcentury AD, prior to its relocation of the city from Ban Tha Chin to the Mahachai region later during the Rattanakosin period after late 18th century AD.

Keyword: Jawet (Carved wooden tablet)/ City guardian deities/ Ayutthaya art/ Samut Sakhon Province/ Pun Tao Kong Shrine

บทนำ

เมืองสมุทรสาครตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำท่าจีนใกล้อ่าวไทย (ปัจจุบันคือ อ.เมือง จ.สมุทรสาคร) ในอดีตมีพัฒนาการมาจากชุมชนปากแม่น้ำคือ “บ้านท่าจีน” เป็นเมืองท่าที่ชาวจีนโพ้นทะเลมาตั้งถิ่นฐานกันอย่างคับคั่งก่อนถูกยกขึ้นเป็นเมืองสาครบุรีในสมัยอยุธยาเมื่อรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิประมาณ พ.ศ.2091 (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2545, น. 244.) ในฐานะหัวเมืองท่า “ปากใต้” ของกรุงศรีอยุธยาที่มีบทบาทในการควบคุมเส้นทางระหว่างราชธานีกับบ้านเมืองชายฝั่งทะเล

ในสมัยอยุธยาตอนปลายตัวเมืองสาครบุรียังคงอยู่บริเวณบ้านท่าจีน (ต.ท่าจีน) ใกล้ปากคลองสุนัขหอน ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ราว พ.ศ.2250 เมื่อมีการขุดคลองมหาชัยมาออกทางตอนล่างของบ้านท่าจีน ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงปากแม่น้ำท่าจีนที่ถอยร่นลงใต้ห่างจากชุมชนเดิม ตัวเมืองจึงค่อย ๆ เคลื่อนตัวจากบ้านท่าจีนลงไปอยู่บริเวณบ้านท่าฉลอม จนเมื่อการคมนาคมสมัยใหม่ที่ติดต่อกับกรุงเทพฯ ได้ง่ายขึ้นทำให้ความเจริญย้ายข้ามฝั่งมาฝั่งตะวันออกของแม่น้ำท่าจีนเป็นตัวเมืองสมุทรสาคร หรือ “มหาชัย” ในปัจจุบัน ขณะเดียวกันท่าฉลอมยังคงความเป็นชุมชนชาวจีนเก่าแก่อยู่ เพราะปรากฏผู้คน วัฒนธรรม ประเพณีและศาลเจ้าจีนเรียงรายอยู่หลายแห่ง โดยมีทั้งกลุ่มจีนไหหลำและจีนแต้จิ๋วซึ่งประกอบอาชีพประมงและค้าขาย

ที่ศาลเจ้าปูนเก่าของชุมชนท่าฉลอม นอกจากเทพประธานแบบศิลปะจีนแล้วยังพบการประดิษฐานเจว็ดไม้ที่สลักเป็นภาพเทวดาแบบศิลปะไทยอีกหลายแผ่น (ภาพที่ 1) เจว็ดเหล่านี้มีรูปแบบทางศิลปกรรมที่น่าสนใจและแฝงด้วยคติความเชื่อที่อาจเชื่อมโยงกับความเป็นเมืองสาครบุรีในสมัยโบราณ โดยที่ยังไม่มีการศึกษาวิเคราะห์ออกมาแต่อย่างใด

ภาพที่ 1 เจว็ดไม้สลักรูปเทวดาประดิษฐานบนแท่นเก๋งบูชาที่ศาลเจ้าปูนเก่า ต.ท่าฉลอม จ.สมุทรสาคร

ที่มา : ผู้วิจัย

บทความนี้มีจุดประสงค์ที่จะวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมเพื่อกำหนดอายุและตีความทางประติมานวิทยาของเจ๊วตไม้สลักภาพเทวดาไทยที่ศาลเจ้าปูนเถ้ากงท่าฉลอม เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์โบราณคดีอื่น ๆ อันเป็นการเปิดมุมมองใหม่เกี่ยวกับหลักฐานความเป็นมาของเมืองสมุทรสาครในสมัยโบราณที่ยังไม่เคยได้รับการศึกษามาก่อน

ศาลเจ้าปูนเถ้ากง ศูนย์กลางความเชื่อชาวจีนท่าฉลอม

ศาลเจ้าปูนเถ้ากง หรือศาลเจ้ากลาง (ภาพที่ 2) ตามคำเรียกของชาวบ้าน ตั้งอยู่บนถนนฉนวน ต.ท่าฉลอม อ.เมือง จ.สมุทรสาคร โดยที่ตั้งถือว่าสัมพันธ์กับเส้นทางคมนาคมในท้องถิ่นคือหันหน้าเข้าสู่ถนนฉนวนและลงแม่น้ำท่าจีนตอนใกล้จะไหลออกสู่อ่าวไทยตามภูมิศาสตร์ของย่านท่าฉลอม ตัวศาลถูกเปลี่ยนแปลงมาหลายยุคสมัยจากอาคารไม้มาเป็นอาคารเครื่องก่อเมื่อหลายสิบปีที่แล้ว แต่ป้ายประจำศาลที่เก่าที่สุดระบุถึง “ปีซินเหมาแห่งรัชสมัยพระเจ้าเต้ากวง” ตรงกับ พ.ศ. 2374 สมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งอาจเป็นปีที่สร้างหรือซ่อมศาลในอดีต

ภาพที่ 2 ศาลเจ้าปูนเถ้ากง หรือศาลเจ้ากลาง ต.ท่าฉลอม จ.สมุทรสาคร

ที่มา : ผู้วิจัย

ที่น่าสนใจคือชื่อของศาลเจ้าในป้ายที่เขียนด้วยอักษรจีน 程進古廟 ซึ่งต้องอ่านออกเสียงตามสำเนียงจีนแต้จิ๋วจึงจะเป็นคำว่า “เตี้ยจิงโก่วเปี้ย” หรือ ศาลเจ้าเก่าท่าจีน (หากออกเสียง “เฉิงจิงกูเมียว” ในจีนกลางจะไม่มีความหมายตรงตัว) สะท้อนความเป็นศาลเจ้าในกลุ่มชาวแต้จิ๋ว ทั้งนี้ชื่อที่เรียกว่า “ท่าจีน” อาจหมายถึงความได้ถึงบริเวณบ้านท่าจีนที่เป็นชุมชนเดิมของสมุทรสาครหรือเป็นชื่อเดิมของบ้านท่าฉลอมก็ได้ อย่างไรก็ตามศาลเจ้าปูนเถ้ากงคงจะตั้งอยู่บริเวณนี้มาไม่น้อยกว่า 100 ปีแล้ว

รูปแบบของศาลปัจจุบันเทียบได้กับสถาปัตยกรรมจีนภาคใต้และองค์เทพเจ้าประธานในลักษณะชายแต่งกายเป็นทหารจีนโบราณซึ่งน่าจะหมายถึงเทพเจ้าปูนเถ้ากงที่มักพบเป็นเทพที่ชาวแต้จิ๋วในไทยนิยมนับถือ (อิริชัย ไชยพจน์พานิช, 2561, น. 62-122.) ส่วนในแง่ผังซ้ายมือมีการประดิษฐานเจ๊วตไม้ทรงสูงยาวจำนวน 6 แผ่นซึ่งสลักเป็นรูปเทวดา

ทรงเครื่องอย่างไทย มีป้ายเขียนภาษาจีนแปลว่า “รัตนบัลลังก์ของเหล่าเซียน” ซึ่งไม่น่าจะเป็นชื่อที่แท้จริงของรูปเทวดาเหล่านี้ แต่หมายถึงการที่ชาวจีนมองว่าเทวดาไทยเปรียบเสมือนเซียนตามความเชื่อแบบจีน

เจี๊วต์เหล่านี้มีรูปแบบและความหมายที่สำคัญอย่างยิ่งต่อประวัติศาสตร์ในฐานะศิลปกรรมที่ยืนยันความเก่าแก่ของชุมชนเมืองสาครบุรีสมัยโบราณ

รูปแบบศิลปกรรมของเจี๊วต์ไม้รูปเทวดาของศาลเจ้าปูนเกล้า

เจี๊วต์ไม้จำนวน 6 แผ่นอยู่ในรูปทรงคล้ายกันคือเป็นแท่งไม้ยาวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเจียนด้านบนเป็นยอดแหลม ไม่มีเอวคอดแบบเจี๊วต์ทั่วไป ได้รับการปิดทองล่องชาดสีแดงไม่เห็นเนื้อไม้เดิมเนื่องจากมีสถานะเป็นปูชนียวัตถุสำคัญ (ภาพที่ 3) จากการตรวจสอบพบว่าบางแผ่นเคยมีเดือยต่อลงมาอีกแต่มีการเลื่อยตัดทิ้งไปเป็นรอยชัดเจนที่หน้าตัดไม้ด้านล่าง ซึ่งแสดงว่าเดิมมีส่วนฐานให้เสียบเข้ากับเดือยนี้ แต่อาจมีการโยกย้ายเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งจึงต้องตัดเดือยทิ้งไปเข้าใจว่าเพื่อให้มีความสูงพอดีกับช่องเก๋งบนแท่นในศาลเจ้าอย่างที่เห็นในปัจจุบัน ไม่มีข้อมูลว่าเจี๊วต์ไม้นี้อยู่กับศาลเจ้าที่ทำฉลอมนี้มาตั้งแต่เมื่อใด

เจี๊วต์ไม้ทั้ง 6 แผ่นมีขนาดและรูปแบบที่แตกต่างกัน ในที่นี้จะขอแบ่งออกเป็นกลุ่มและหมายเลขตามผลการวิเคราะห์รูปแบบโดยลำดับตามอายุสมัยดังนี้

ภาพที่ 3 กลุ่มเจี๊วต์ไม้สลักรูปเทวดาที่ศาลเจ้าปูนเกล้า ต.ท่าฉลอม จ.สมุทรสาคร

ขณะนำลงมาจากแท่นเก๋งบูชาเพื่อทำการเก็บข้อมูลศิลปกรรม

ที่มา : ผู้วิจัย

กลุ่มที่ 1

- เจี๊วดแผ่นที่ 1 (ภาพที่ 4) มีขนาด 183x20x7 เซนติเมตร สลักรูปเทวดานู่นต่ำ สวมเครื่องทรงประกอบด้วยศิราภรณ์ เป็นกระบังหน้า-รัดเกล้าทรงกรวยสูงบานออกด้านบนเล็กน้อย สวมกุณฑล ครองสังวาลห้อยทับทรวง สวมพาหุรัด ทองพระกร กำไลข้อเท้า นุ่งผ้าสองชั้นคือผ้าส่นที่คลุมอยู่เหนือเข้า และผ้ายาวกรอมเท้า คล้ายผ้าแผ่เป็นวงด้านหน้าและข้าง ชายสองข้างด้านหลัง ประทับยืนย่อเข้าขวาบนฐานบัวสองฐาน ประดับลายกลีบบัวรองรับด้านล่างสุดด้วยขาสิงห์ที่ประกอบ จากวงโค้งหยักทรงเตี้ย มีตัวกระหนกนอนออกมาหลังพระบาท ประภามณฑลรูปวงโค้งสูงรอบเศียร เหนือขึ้นไปคือฉัตรสี่ชั้น มือซ้ายถือพระขรรค์ (ดาบ) โดยยกขึ้นเสมออุระ มือซ้ายแนบไว้กับอุทร เจี๊วดแผ่นนี้มีรูปแบบที่เทียบเคียงกับงานช่างหลวงได้มากที่สุด

- เจี๊วดแผ่นที่ 2 (ภาพที่ 5) มีขนาด 132x28x9 เซนติเมตร รูปแบบเทวดาและเครื่องทรงคล้ายแผ่นที่ 1 แต่กลับ ด้านซ้าย-ขวากัน แลเห็นสังวาลเส้นคู่ตกจากอังสาลงมาแล้ววัดโค้งขึ้นเป็นรูปตัว U กับชายผ้ารูปหางปลาที่กึ่งกลางผ้า นุ่งชัดเจนกว่า มือซ้ายห้อยลงข้างลำตัวโดยมือขวาถือพระขรรค์ในระดับอุระ ประทับยืนพักเข้าบนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ไม่มี ประภามณฑลหรือฉัตรประดับบนเศียร

- เจี๊วดแผ่นที่ 3 (ภาพที่ 6) เจี๊วดขนาดเล็ก ขนาด 91x30x3.5 เซนติเมตร สลักภาพเทวดายืนถือพระขรรค์ด้วยมือ ข้างขวาโดยยกขึ้นระดับอุระ แขนซ้ายปล่อยลง ศิราภรณ์เป็นกระบังหน้ารัดเกล้า ครองสังวาลทับทรวง ผ้านุ่งยาวเป็นกลีบ พองฟู ประทับยืนบนฐานสิงห์ที่ขาสิงห์เป็นวงโค้งหยักเตี้ยคล้ายขาสิงห์สมัยอยุธยาตอนกลางแต่จากฝีมือแล้วน่าจะเป็น การสลักเลียนแบบของเก่ามากกว่า

ศิวาภรณ์
เป็นกระบังหน้า
-รัดเกล้า

สังวาลเป็นสายห้อยลงมาสองข้างพระ
อังสา ห้อยทับทรวงรูปสี่เหลี่ยม

ภาพที่ 4 เจริตแผ่นที่ 1
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 5 เจริตแผ่นที่ 2
ที่มา : ผู้วิจัย

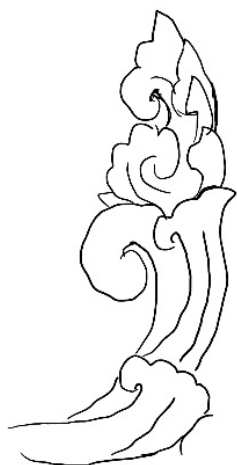
ภาพที่ 6 เจริตแผ่นที่ 3
ที่มา : ผู้วิจัย

รูปแบบของเทวดาบนเจริญตทั้งสามแผ่นนี้ มีลักษณะการสวมเครื่องทรงแบบที่เรียกว่า “ทรงเครื่องน้อย” นั่นคือ ศิวาภรณ์เป็นกระบังหน้า-รัดเกล้าทรงเตี้ย ครองสังวาลห้อยตาบทับทรวง และนุ่งผ้าสองชั้นยาวชักชายผ้าเป็นวงด้านหน้า มีชายหางปลาสั้น ๆ อยู่กึ่งกลาง ทั้งชายผ้ายาวพริ้วลงสองข้าง เจริตแผ่นที่ 1 และ 2 นั้นสามารถเทียบกับรูปเทวดา สลักไม้บนบานประตูจากวัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา (ภาพที่ 7) ซึ่งมีอายุสมัยอยุธยาตอนกลางระยะแรก (สันติ เล็กสุขุม, 2553, น. 327-328.) สิ่งที่จะช่วยกำหนดอายุได้ชัดเจนคือตัวกระหนกที่ประดับยังมีลักษณะเป็นกระหนกหัวขมวดขนาดใหญ่ มียอดกระหนกสามเหลี่ยมเตี้ย ๆ (ภาพที่ 8) และขาสิงห์เป็นหยักวงโค้งเตี้ย ๆ เป็นขาสิงห์ในศิลปะอยุธยาตอนกลางราว พุทธศตวรรษที่ 21 (ภาพที่ 9) (สันติ เล็กสุขุม, 2553, น. 298.) ส่วนเจริญตแผ่นที่ 3 มีขนาดเล็กกว่าและฝีมือเป็นอย่างพื้นถิ่น คือรูปเทวดาที่ไม่สมส่วนและผ้าถุงที่สลักเป็นลายประดิษฐ์ น่าจะมีอายุที่หลังลงมาจากสองแผ่นแรกพอสมควร

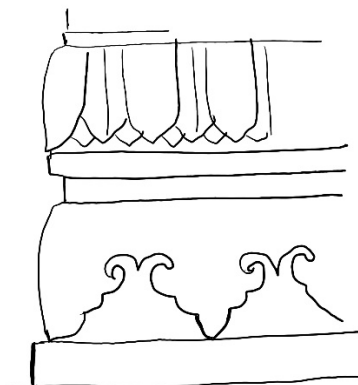

ภาพที่ 7 บานประตูจำหลักไม้รูปทวารบาลจากวัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา
ศิลปะอยุธยา ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 21
ที่มา : ผู้วิจัย

อย่างไรก็ตามแม้รูปเทวดาบนเจดีย์กลุ่มที่ 1 นี้จะเทียบได้กับศิลปะอยุธยาตอนกลาง แต่ก็มีลวดลายประณีตละเอียดและฝีมือแบบพื้นถิ่น รวมทั้งการพบอยู่ในหัวเมืองห่างไกลออกมาจากราชธานีที่พระนครศรีอยุธยา อาจกำหนดอายุของเจดีย์ไม้รูปเทวดากลุ่ม 1 นี้ได้ว่าเป็นศิลปะอยุธยาตอนกลาง ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 22 (ประมาณ พ.ศ.2050-2100) โดยเฉพาะเจดีย์แผ่นที่ 1 ซึ่งมีฝีมือคล้ายคลึงกับงานช่างหลวงอยุธยาหลังพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมาได้

ภาพที่ 8 กระหนกประดับฐานบนเจี๊วต์แผ่นที่ 1
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 9 ขาสีห้วงโค้งหยัก บนเจี๊วต์แผ่นที่ 1
ที่มา : ผู้วิจัย

กลุ่มที่ 2

- เจี๊วต์แผ่นที่ 4 (ภาพที่ 10) ขนาด 140x20x2.5 เซนติเมตร เทวดายังมีภาพรวมของเครื่องทรงยังคล้ายกับกลุ่มแรก คือนุ่งผ้ายาวซ้อนกัน มีชายผ้าเป็นริ้วตกลงสองข้างและชายหางปลาเล็ก ๆ ตรงกลาง ครองสังวาลทับทรวง แต่ศิราภรณ์นั้นมียอดแหลมสูงขึ้น ประภามณฑลทำเป็นวงโค้งรูปกลีบบัว ฉัตรกางกั้นด้านบน ทั้งหมดนี้เทียบได้กับเทวดาบนเจี๊วต์กลุ่มแรกแต่มีรูปแบบอย่างง่าย ๆ เหมือนกับสร้างเลียนแบบขึ้นภายหลัง ที่น่าสนใจคือเทวดาประทับยืนอยู่เหนือองค์ทางปักปันซึ่งเป็นประติมานวิทยา/ ความหมายสำคัญของเจี๊วต์แผ่นนี้ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

- เจี๊วต์แผ่นที่ 5 (ภาพที่ 11) ขนาด 173x16x8 เซนติเมตร องค์เทวดาผอมเพรียวสูงประทับยืนบนฐานบัวลูกแก้ว องค์ที่รองรับฐานสิงห์มีกระหนกงอนขึ้นมาหน้าพระบาท ด้านบนเป็นฉัตรซ้อนชั้น อิริยาบถยืนตรง มือซ้ายถือพระขรรค์อยู่บริเวณสะโพก มือขวาแสดงท่าประทานอภัย (แบมือออก) ยกอยู่ระดับอุระ จากรูปแบบของเครื่องทรงเทวดาจะเห็นว่ามีความแตกต่างกับเจี๊วต์แผ่นก่อนที่กล่าวมาแล้ว นั่นคือการ “ทรงเครื่องอย่างใหญ่” ที่ประกอบไปด้วยชฎายอดแหลม มีกรเจียวกอนที่โค้งงอนขึ้นสองข้าง กรองศอ นุ่งผ้าซ้อนสองชั้นโดยเป็นผ้านุ่งสั้นด้านนอกมีลวดลายผ้าสลักประดับและผ้านุ่งยาวหรือสนับเพลากรอมเท้าชั้นในเป็นลายทาง ซักชายผ้าเป็นวงด้านหน้าและงอนขึ้นด้านหลัง สวมพาหุรัด ทองกร กำไลข้อเท้า เป็นภาพรวมของเครื่องทรงในสมัยอยุธยาตอนปลาย ด้านล่างใต้ฐานที่ประทับมีภาพบุคคลนุ่งผ้าโจงกระเบน เหน็บไม้เท้า ยกมือกระทำอัญชลี รูปแบบดังกล่าวอาจเปรียบเทียบกับจิตรกรรมรูปทวารบาลบนบานประตูโบสถ์และบนตู้พระธรรมลายรดน้ำจากวัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบุรี ศิลปะอยุธยาตอนปลาย (สันติ เล็กสุขุม, 2553, น. 379, 339.) (ภาพที่ 12)

ภาพที่ 10 เจริตแผ่นที่ 4
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 11 เจริตแผ่นที่ 5
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 12 จิตรกรรมทวารบาลบนประตูอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี ศิลปะอยุธยาตอนปลาย
ที่มา : ผู้วิจัย

นอกจากเครื่องทรงแล้วสิ่งที่ช่วยกำหนดอายุเจี๊วดแผ่นนี้คือฐานสิงห์ที่ประทับยืนซึ่งเป็นฐานสิงห์มีขาสิงห์ยึดสูงนมสิงห์ยาวจรดฐานล่าง มีสันแบ่งแข้งสิงห์กับบัวหลังสิงห์ชัดเจน ปลายเท้าสิงห์มีลายกาบเท้าสิงห์เป็นตัวกระหนกเปลว ปลายสะบัดงอนขึ้น เป็นรูปแบบฐานสิงห์และกระหนก สมัยอยุธยาตอนปลาย-รัตนโกสินทร์ (สันติ เล็กสุขุม, 2553, น. 327-328.) ดังนั้นเจี๊วดแผ่นนี้คงมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 23-24

เจี๊วดในกลุ่มที่ 2 มีลักษณะเป็นศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย รวมทั้งความพื้นถิ่นมีมากขึ้นจึงกำหนดอายุหลังจากเจี๊วดกลุ่มที่ 1 คือในราวพุทธศตวรรษที่ 23-24 แล้ว (ประมาณ พ.ศ.2200-2300)

กลุ่มที่ 3

กลุ่มนี้เป็นเจี๊วดสลักรูปเทวดาเช่นกัน แต่คลี่คลายเป็นงานช่างแบบพื้นถิ่นอย่างมาก เห็นได้จากสัดส่วนรูปเทวดาที่ไม่สมส่วน เครื่องทรงที่สลักง่าย ๆ หรือเลียนแบบจากกลุ่มแรก ปรากฏเพียงแผ่นเดียว

- เจี๊วดแผ่นที่ 6 (ภาพที่ 13) ขนาด 68x19x4 เซนติเมตร สลักรูปเทวดายืนเอียงพระโสณิ (สะโพก) ถือพระขรรค์มือซ้าย จับด้ามพระขรรค์ตั้งขึ้นขนานกับลำตัว มือขวายกสูงถือวัตถุคล้ายช่อดอกไม้ ทรงศิราภรณ์ยอดแหลมมีฉัตรด้านบนสามชั้น ครองสังวาลย์เส้นคู่ ใฝ่นุ่งยาวชักชายผ้ายาวออกมาด้านหน้าทับกันเป็นริ้ว

ภาพรวมของเจี๊วดกลุ่มที่ 3 จึงน่าจะมีอายุสมัยหลังสุดในกลุ่ม นั่นคืออาจเป็นงานพื้นถิ่นในช่วงอยุธยาตอนปลายลงมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว ประมาณพุทธศตวรรษที่ 24

ภาพที่ 13 เจี๊วดแผ่นที่ 6
ที่มา : ผู้วิจัย

จากการวิเคราะห์ทางศิลปกรรมได้พบว่ากลุ่มเจี๊วดทั้ง 6 แผ่นนี้ มีอายุที่เก่าแก่ที่สุดอยู่ที่สมัยอยุธยาตอนกลางราวพุทธศตวรรษที่ 21 และในศิลปะอยุธยาตอนปลายราวพุทธศตวรรษที่ 23-24 ขณะที่บางแผ่นสร้างขึ้นเลียนแบบของเก่าโดยฝีมือของช่างพื้นถิ่นที่มีรูปแบบตามงานช่างหลวง แสดงว่าเจี๊วดเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นในท้องที่ย่านสมุทรสาครที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอยุธยาสะท้อนความเป็นชุมชนเมืองสาครบุรีในสมัยโบราณออกมา

ประติมานวิทยาและความหมายของเจี๊วดรูปบุคคลที่ศาลเจ้าปูนเกล้าฯ ท่าฉลอม

หลังจากการวิเคราะห์รูปแบบที่สามารถกำหนดอายุเจี๊วดจากศาลเจ้าปูนเกล้าฯ ท่าฉลอมได้ในศิลปะสมัยอยุธยาตอนกลางมาจนถึงอยุธยาตอนปลายแล้ว ในประเด็นถัดมาจะได้วิเคราะห์ความหมายสำคัญอันแสดงถึงสถานะของรูปเทวดาบนเจี๊วดบางใบให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

“เจี๊วด” ตัวแทนของผี-เทวดาผู้ปกป้องรักษาคุ้มครอง

เจี๊วด ตามความหมายคือแผ่นไม้ทรงเสมาสูง เอวคอด ยอดโค้งแหลม เป็นตัวแทนของผีเทวดาอารักษ์พื้นที่ต่าง ๆ เจี๊วดนี้จะประดิษฐานเอาไว้ในศาลพระภูมิเจ้าที่ซึ่งเป็นผู้พิทักษ์รักษา (โชติ กัลยาณมิตร, 2548, น. 153.) ดังนั้นกลุ่มเจี๊วดนี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของผีหรือเทวดาผู้พิทักษ์ชุมชน โดยในแง่วิวัฒนาการนั้นแต่เดิมเจี๊วดเป็นเพียงแผ่นไม้เปล่า ๆ ซึ่งสะท้อนการนับถือผีที่ไม่มีรูปร่าง ภายหลังจากจะเริ่มมีการวาดหรือสลักรูปเทวดาลงไปเพื่อสถาปนาเทพอารักษ์นี้ให้ปรากฏกายที่ชัดเจนขึ้นตามหน้าที่ของเจี๊วด การใช้เจี๊วดเป็นตัวแทนของผีหรือเทวดาสำคัญในชุมชนมีตัวอย่างในพื้นที่ใกล้เคียงดังเช่น “เจ้าพ่อคุณโชน” ที่ชุมชนบ้านบ่อ อ.เมือง จ.สมุทรสาคร (นฤพนธ์ ดั้ววิเศษ, 2561, น. 333-334.) หรือ “พ่อปู่ศรีราชา” ของชุมชนเขายี่สาร จ.สมุทรสงคราม ซึ่งมีรูปเคารพเป็นเจี๊วดเช่นเดียวกัน (เบญจรัชต์ เมืองไทย, 2545, น. 106-109.) (ภาพที่ 14)

ดังนั้นวัตถุกลุ่มนี้ในรูปของเจี๊วดจึงถูกสร้างขึ้นให้เป็นตัวแทนที่สถิตของผีหรือเทวดาผู้มีหน้าที่เฝ้ารักษาสถานที่ตามความเชื่อดั้งเดิมของศาสนาผีในดินแดนแถบนี้ ส่วนการประดับตกแต่งเจี๊วดด้วยภาพสลักรูปเทวดาจะถูกอธิบายผ่านความหมายที่ชัดเจนมากขึ้นต่อไป

ภาพที่ 14 เจี๊วดตัวแทนของ “พ่อปู่ศรีราชา” ชุมชนเขายี่สาร จ.สมุทรสงคราม

ที่มา : ผู้วิจัย

สถานะของรูปบุคคลบนเจี๊วดจากรูปแบบเครื่องทรง

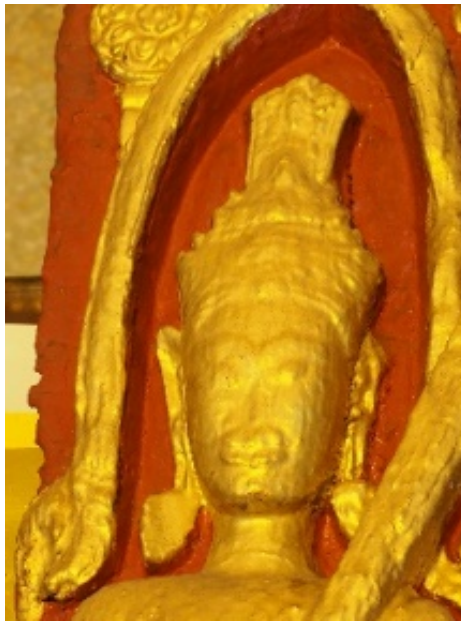
จากรูปแบบการทรงเครื่องเทวดาถือเป็นบุคคลชั้นสูง ยืนถืออาวุธคือพระขรรค์หรือดาบยาวสองคม มีคำเรียกว่า “เทวดายืนแท่น” แสดงถึงการเป็นเทพผู้ปกป้องคุ้มครองเช่นเดียวกับรูปทวารบาลสลักบนบานประตูศาสนสถานดังเช่น บานประตูจากวัดพระศรีสรรเพชญ์ และยังมีลายเส้นจารภาพเทวดายืนแท่นซึ่งปรากฏอยู่ร่วมกับภาพโลกบาลบน พระพุทธรูปสำริดจากวัดเสด็จ จ.กำแพงเพชร ซึ่งกำหนดอายุไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 21 จารึกชื่อไว้ว่า “ชัตรคาม” (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533, น. 49.) อันเป็นทิพยบุคคลในฐานะผู้รักษาพุทธศาสนา (ภาพที่ 15)

ภาพที่ 15 ภาพลายเส้นจารบนพระพุทธรูปสำริดจากวัดเสด็จ จ.กำแพงเพชร
เป็นภาพเทวดาที่มีจารึกกำกับว่า ชัตรคาม
ที่มา : ผู้วิจัย

ส่วนศิราภรณ์ดังเช่นของเทวดาบนเจี๊วดแผ่นที่ 1 และ 2 ซึ่งมีรัดเกล้าทรงกระบอกบานออก มียอดตัดรูปสามเหลี่ยมมุมป้านเหมือนลุไปด้านหลัง (ภาพที่ 16) เทียบได้กับศิราภรณ์ที่ใช้กับรูปบุคคลประเภทยักษ์หรือทวารบาลที่พบในประติมากรรมไม้สมัยอยุธยา เช่น ภาพยักษ์ในฉาการผจญบนพระพุทธรูปสลักไม้วัดพระรูป จ.สุพรรณบุรี (ภาพที่ 17) ดังนั้นศิราภรณ์แบบนี้จะเป็นลักษณะของเทวดาที่มีอิทธิฤทธิ์ในทางดุร้ายและเป็นผู้ดูแลรักษาคุ้มครอง ซึ่งอาจตรงกับ “มังกุญยอดเดินหน” มีลักษณะที่ปลายยอดปิดไปด้านหลัง เป็นศิราภรณ์ของเทวดาหรือยักษ์ชั้นสูงที่เดินทางไปมา (นพวัฒน์ สมพิน, 2536, น. 9-11.) สอดคล้องกับอิริยาบถของรูปเทวดาบนเจี๊วดเหล่านี้ที่อยู่ในท่าย่อเข้าข้างหนึ่งเล็กน้อย

ที่คล้ายการเหยียบย่างซึ่งอาจเรียกว่า “เทวดาเดินหน” ซึ่งก็น่าจะให้ความหมายของเทวดาอารักษ์ผู้ท่องเที่ยวไปในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อดูแลความสงบเรียบร้อยนั่นเอง

ภาพที่ 16 ศิราภรณ์ของเทวดาบนเจดีย์แผ่นที่ 1
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 17 ศิราภรณ์ของรูปพลมาร ปรากฏบนพระพุทธรูปบาทสลักไม้ วัดพระรูป จ.สุพรรณบุรี
ศิลปะอยุธยา-รัตนโกสินทร์ 20-21

ที่มา : “พระพุทธรูปไม้,” watphrarup, เข้าถึงเมื่อ 23 ธันวาคม 2568, <https://watphrarup.com/product/>

“พระกาฬไชยศรี” และกลุ่มเทพหลักเมือง

เจ็ดแผ่นที่มีรูปแบบประติมานวิทยาชัดเจนที่สุด คือเจ็ดแผ่นที่ 4 ซึ่งมีรูปนกกาฬไชยศรีรับอยู่ใต้เท้าของ เทวดาเสมือนเป็นพาหนะ (ภาพที่ 18) สันนิษฐานว่าหมายถึงรูป “พระกาฬไชยศรี” บริวารของพระยม โดยรูปแบบทาง ประติมานวิทยาของพระกาฬไชยศรีที่สำคัญคือการขึ้นกแสดงออกดูแลในเมือง หากพบคนบาปที่อายุถึงขนาดก็จะจับ คล้องเชือกลงนรก (สำเนียง มณีกาญจน์ และ สมบัติ จำปาเงิน, 2534, น. 52.) ในสมุดภาพตำราเทวดาสมัยรัตนโกสินทร์ ระบุว่าพระยมมีพาหนะเป็นนกแสก (ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์, 2535, น. 9.) (ภาพที่ 19) ซึ่งน่าจะเป็น การจดจำรูปลักษณะร่วมกันระหว่างพระยมและพระกาฬไชยศรี ที่สำคัญคือบริบทของพระกาฬไชยศรีนั้นคือเทวดาที่อยู่ใน กลุ่มเทพเจ้าผู้ดูแลเมืองตามคติโบราณร่วมกับเทวดาองค์อื่น ๆ ด้วย (สมบัติ พลายน้อย, 2535, น. 172 และ สำเนียง มณีกาญจน์ และ สมบัติ จำปาเงิน, 2534, น. 52.)

ภาพที่ 18 ภาพเทวดาขึ้นกบนเจ็ด
แผ่นที่ 4 ซึ่งอาจเป็นพระกาฬไชยศรี
ทรงนกแสก
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 19 ภาพพระยมทรงนกแสกในสมุดภาพ
สมัยรัตนโกสินทร์
ที่มา : ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์, 2535, น. 9.

นอกจากเจ็ดรูปเทวดาทรงนกที่อาจหมายถึงพระกาฬไชยศรีแล้ว เจ็ดแผ่นอื่น ๆ ที่ไม่มีประติมานวิทยาชัดเจน แต่เมื่อสังเกตจากการถือพระขรรค์เป็นอาวุธและเครื่องทรงที่มีศิราภรณ์รัดเกล้าเป็นยอดมงกุฎเดินหน ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าหมายถึงเครื่องทรงของเทวดาผู้พิทักษ์รักษา ประกอบกับเจ็ดแผ่นที่ 5 มีภาพบุคคลยกมือไหว้ขึ้นไปยังเทวดาที่ยืนแทนอยู่ด้านบนก็น่าจะเป็นสัญลักษณ์ว่าเป็นเทพผู้มีฤทธิ์คุ้มครองผู้คนก็เป็นได้

รูปพระกาฬไชยศรีทรงนกแสดและรูปเทวดาองค์ต่าง ๆ ที่แสดงการปกป้องคุ้มครอง ทำให้สามารถตีความกลุ่มเจ็ดนี้ร่วมกันได้ว่าเคยมีสถานะเป็น “กลุ่มเทพเจ้าหลักเมือง” ซึ่งตามที่ปรากฏมาในความเชื่อของไทยที่มีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองเมืองจากภัยอันตราย อันประกอบด้วย พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระกาฬไชยศรีและพระเจดคุปต์ (บางทีนับเจ้าพ่อหอกลองอีกองค์ด้วย) (สมบัติ พลายน้อย, 2535, น. 172 และ สำเนียง มณีกาญจน์ และ สมบัติ จำปาเงิน, 2534, น. 52.) เทวดาเหล่านี้มีศาลที่สถิตอยู่ตามแห่งต่าง ๆ ภายในชุมชนเมือง ดังเช่นในเอกสารที่พรรณนาถึงกรุงศรีอยุธยาว่าภายในพระนครศรีอยุธยา มีศาลเจ้าหลักเมืองใจกลางพระนครและมีศาลพระกาฬซึ่งน่าจะอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน (คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, 2534, น.12-14.) ครั้นลงมาถึงในสมัยรัตนโกสินทร์เทวดากลุ่มนี้ก็ยังคงถูกนับถืออยู่และมีการสร้างศาลของอยู่ต่าง ๆ กันไป แต่สุดท้ายได้ถูกนำมารวมไว้ที่ศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ ในภายหลัง (สมบัติ พลายน้อย, 2535, น. 171-173.) (ภาพที่ 20)

ดังนั้นอาจเป็นไปได้อย่างยิ่งว่าเจ็ดจากศาลเจ้าปูนเถ่ากงท่าฉลอมชุดนี้เคยเป็นรูปเคารพประจำศาลเทพารักษ์หลักเมืองผู้คอยดูแลรักษาเมืองสาครบุรีในสมัยโบราณ

ภาพที่ 20 รูปเคารพของกลุ่มเทพเจ้าหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ

ที่มา : ผู้วิจัย

เป็นที่น่าเสียดายว่าไม่ทราบถึงที่มาที่แท้จริงของเจ็ดกลุ่มนี้ก่อนนำมาตั้งศาลเจ้าเงินที่ท่าฉลอม มีเพียงความทรงจำสืบทอดบอกเล่ากันมาว่าได้ย้ายมาจากทางบ้านท่าจีนอันเป็นที่ตั้งของเมืองสาครบุรีเก่า สอดคล้องกันกับประวัติและจารึกของศาลเจ้าปูนเถ่ากงนี้ว่านับเป็นศาลเจ้าเงินที่เก่าที่สุดในท่าฉลอมดังที่มีชื่อในภาษาจีนว่า “ศาลเจ้าเก่าท่าจีน” จึงเป็นไปได้

ได้ว่าวัดอุณห้านี้อาจเคยประดิษฐานที่เมืองสาครบุรีเก่าที่บ้านท่าจีนอันมีโบราณสถานสมัยอยุธยาที่วัดใหญ่จอมปราสาทเป็นศูนย์กลาง (ภาพที่ 21)

ภาพที่ 21 อุโบสถเก่าสมัยอยุธยาของวัดใหญ่จอมปราสาท จ.สมุทรสาคร ศูนย์กลางเมืองสาครบุรีเดิม

ที่มา : ผู้วิจัย

ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นจริง อายุสมัยของเจดีย์บางใบที่เป็นศิลปะอยุธยาตอนกลางก็จะสอดคล้องกับข้อมูลประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการตั้งบ้านท่าจีนขึ้นเป็นเมืองสาครบุรีในราว พ.ศ.2090 รัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แต่ยังมีข้อจำกัดคืออายุสมัยของเจดีย์แต่ละกลุ่มที่ไม่เท่ากันซึ่งแสดงว่าอาจมีการสร้างเจดีย์ขึ้นหลายสมัยต่อเนื่องกันลงมา ดังนั้นจึงยังไม่อาจสรุปได้ว่าเจดีย์ทั้งหมดเคยประดิษฐานอยู่ร่วมกันมาก่อนด้วยหรือไม่ แต่การรวบรวมมาอยู่ในศาลเจ้าปูนเก่าร่วมกันจึงอาจสันนิษฐานได้ว่าเจดีย์เหล่านี้คงได้เคยประดิษฐานร่วมกันมาแต่เดิม

สรุป การเปลี่ยนถ่ายมาสู่ “เจ้าพ่อหลักเมือง” ฝั่งมหาชัย

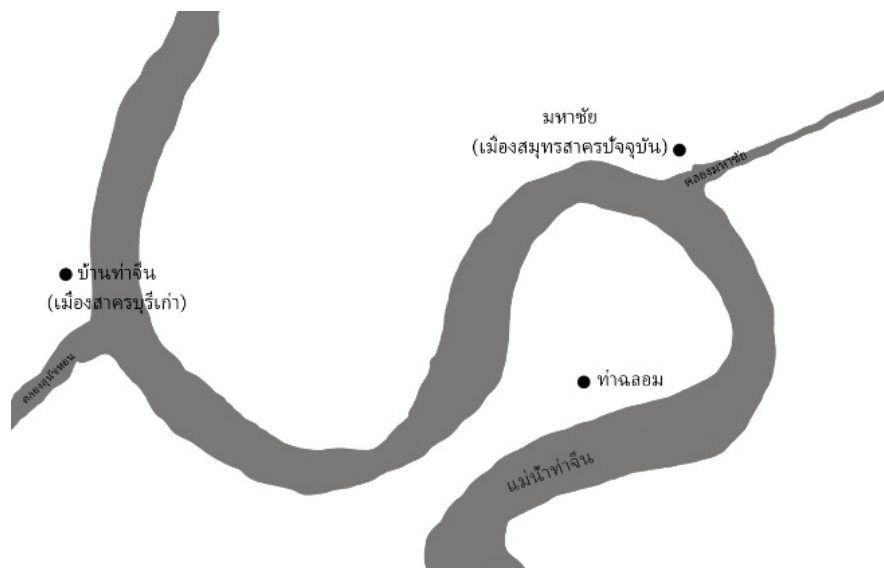
เจดีย์ไม้ที่เป็นตัวแทนของเทวดาอารักษ์ของเมืองสาครบุรีในสมัยโบราณที่บ้านท่าจีนอาจถูกรวบรวมและโยกย้ายมาไว้ยังศาลเจ้าของชาวจีนเมื่อศูนย์กลางของชุมชนเปลี่ยนความสำคัญลงมาอยู่ที่บริเวณท่าฉลอมทางตอนล่างลงมา และอาจถูกลืมนำไปเหลือเพียงความเชื่อว่าเป็นรูปเคารพของศาลเจ้าและถูกสถาปนาให้มีสถานะเป็นเทพเจ้าของจีน จึงไม่มีความทรงจำร่วมถึงความหมายดั้งเดิมที่เคยเป็นมาก่อน

ครั้นเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ราวหลัง พ.ศ.2453 การคมนาคมติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองสมุทรสาครฝั่งมหาชัยสะดวกสบายมากขึ้นจากการตัดทางรถไฟสายแม่กลอง ทำให้มีการย้ายศูนย์กลางชุมชนของสมุทรสาครจากฝั่งท่าฉลอมไปยังฝั่งมหาชัย ซึ่งได้มีการสถาปนาศาลเจ้าพ่อหลักเมืองริมแม่น้ำท่าจีนขึ้นเป็นศูนย์รวมความเชื่อแห่งใหม่ของเมืองด้วย (ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2544, น. 68-69.) “เจ้าพ่อหลักเมือง” ของสมุทรสาครนั้นมีรูปแทนเป็นเจดีย์สลักภาพเทวดาทรงเครื่องใหญ่ยืนตรงเหมือนพระสยามเทวาธิราชอันเป็นแบบศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ (ภาพที่ 22) รวมทั้งการพบเจดีย์ที่สลักภาพเทวดาเป็นเทพประจำเมืองตามแถบชายฝั่งทะเลอ่าวไทย เช่นที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี

ก็เป็นหลักฐานยืนยันได้ว่าการนับถือเจว็ดไม้เทวดาของศาลเจ้าปูนเถ้ากง ท่าฉลอมนี้เคยมีสถานะเป็นกลุ่ม “เทพเจ้าหลักเมือง” ของสาครบุรีมาก่อน

ภาพที่ 22 รูปเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาครปัจจุบันมีลักษณะเป็นเทวดาสลักบนแผ่นเจว็ด
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 23 แผนที่แสดงตำแหน่งชุมชนเมืองสมุทรสาครในสมัยต่าง ๆ ที่โยกย้ายจากบ้านท่าจีน
มายังท่าฉลอมและตัวเมืองมหาชัยปัจจุบัน
ที่มา : ผู้วิจัย

กลุ่มเจรีดไม้ของศาลเจ้าเล่าปุนเก่าทางท่าฉลอมชุดนี้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะรูปเคารพแทนเทวดาอารักษ์เดิมของเมืองและยังเป็นหลักฐานยืนยันการตั้งเมืองสาครบุรีในสมัยอยุธยาตอนกลางราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 ตามข้อมูลประวัติศาสตร์ก่อนที่จะมีพัฒนาการโยกย้ายศูนย์กลางชุมชนมายังท่าฉลอมและมหาชัยอันเป็นตัวของจังหวัดสมุทรสาครในปัจจุบัน (ภาพที่ 23)

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการการสำรวจและสังเคราะห์ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และการท่องเที่ยวในการพัฒนาเมืองสมุทรสาคร โดยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ปีงบประมาณ 2562 ผู้เขียนขอขอบคุณ ดร.สุวันชัย แสงสุขเอี่ยม ประธานกรรมการบริษัท สมุทรสาครพัฒนาเมือง (วิสาหกิจเพื่อชุมชน) ซึ่งได้เชิญชวนคณาจารย์จากคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรให้เข้าร่วมโครงการวิจัยดังกล่าว รวมทั้งขอขอบคุณบุคคลหลายท่านในพื้นที่ จ.สมุทรสาคร ที่ได้อนุเคราะห์ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ขณะทำการศึกษาวิจัยมา ณ ที่นี้ด้วย

บรรณานุกรม

- คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. (2534). คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนัก
เลขาธิการนายกรัฐมนตรี.
- โชติ กัลยาณมิตร. (2548). พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง. พิมพ์ครั้งที่ 2. เมืองโบราณ.
- ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์. (2535). หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- นพวัฒน์ สมพิน. (2536). เครื่องศิราภรณ์(ศึกษาเฉพาะกรณีหัวโขน). ฝ่ายช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร.
- นันทนา ชุตินวงศ์. (2533). รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์. เมืองโบราณ.
- นฤพนธ์ ด่วงวิเศษ. (2561). การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การอยู่ร่วมกันของพุทธ ผี วิญญาณ และเจ้าพ่อเจ้าแม่. ใน *สาคร
บุรี จากวิถีชาวบ้าน การเปลี่ยนผ่านวิถีชีวิตท้องถิ่นในลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร*. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
(องค์การมหาชน). น. 277-376.
- เบญจรัชต์ เมืองไทย.(2545). คุณปู่ศรีราชา บทบาทความเชื่อกับการบูรณาการทางสังคมในชุมชนยี่สาร. ใน
สังคมและวัฒนธรรม ชุมชนคนยี่สาร. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). น. 105-124.
- ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2544). พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัด
สมุทรสาคร. โรงพิมพ์คุรุสภา.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). (2545). ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก
เล่ม 3*. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. น. 210-452.
- สมบัติ พลายน้อย. (2535). เล่าเรื่องบางกอก. พิมพ์ครั้งที่ 5. บำรุงสาส์น.
- สันติ เล็กสุขุม. (2553). กระหนกกับเอกลักษณ์ไทย. เมืองโบราณ.
- สำเนียง มณีกาญจน์ และ สมบัติ จำปาเงิน. (2534). *หมายเหตุเมื่อกรุงรัตนโกสินทร์สองร้อยปี*. โอเดียนสโตร์.
- อชิรชัญ ไชยพจน์พานิช. (2561). *ศาลเจ้าจีน ในกรุงเทพฯ*. มติชน.